

Dušan Brešar

Rojen 6. marca 1959 v Celju, je diplomiral na Višji šoli za socialno delo v Ljubljani. Od leta 1999 je zaposlen pri Zvezi društev slepih in slabovidnih Slovenije kot knjižničar v knjižnici slepih in slabovidnih Minke Skaberne. Je soustanovitelj Hotenj v Velenju in Odsevanj v Slovenj Gradcu. Poezijo je objavljajl v slovenskih literarnih revijah Mentor, Mladina, Dialogi, Obzornik, Primorske novice idr. Je eden od pionirjev filmske vzgoje v Sloveniji. Ukvarja se z raziskovanjem zgodovine slepih in slabovidnih in skrbi za kulturno življenje slepih in slabovidnih pri Zvezi društev slepih in slabovidnih Slovenije. Članke objavlja v Gorenjskem glasu, Zvonu, Škofjeloških razgledih, Večeru, idr. Je programski vodja Finžgarjeve galerije v Trnovem. V Ljubljani živi od 1994 leta.

»TEKMA JE BILA ODPOVEDANA,«¹ A MI SMO ŠPILALI NAPREJ

Uvod

Leta od 1980 do 1990 so bila najboljša, najbolj produktivna leta mojega življenja. Dokončal sem srednjo šolo, odslužil vojsko, se zaposlil v TEŠ in se preselil v Šoštanj. V garsonjeri na Cankarjevi 15, veliki komaj 16 m², je moje življenje eksplodiralo. Obstajajo trije fascikli pisem prijateljem in znancem, fascikel osnutkov pesmi in zapiskov. Zato mi je zgodbo o uglasbenem Kajuhu lažje rekonstruirati.

¹ »Tekma je bila odpovedana« je bil dogovorjen znak, ki je vodilnim slovenskim funkcionarjem naznanil dokončen odhod Josipa Broza – Tita.

Jugoslavija je vzbujala vtis mirne, stabilne države, s solidnim standardom, z (vsaj na videz) rešenim nacionalnim vprašanjem in mednarodnim ugledom, ki je nekajkrat (na začudenje mnogih tako doma kot po svetu) presegal njeno velikost in ekonomsko moč. Obstajala je skoraj 73 let.

Z mojega zornega kota je bil največji dogodek, ki se je zgodil v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni, smrt maršala Tita. Petmesečno umiranje vrhovnega poveljnika vojske, države in partije se je končalo v nedeljo, 4. maja leta 1980, v ljubljanskem Kliničnem centru natančno ob 15:05. Za ta pretresljivi dogodek sem izvedel ob sedmih zvečer na železniški postaji v Dravogradu. Če uporabim izraz »pretresljivi«, sploh ne pretiravam, saj nisem bil pretresen le jaz, temveč so se zamajala tla celi državi. Veličastnega pogreba² so se udeležili visoki predstavniki mnogih držav, majhnih in velikih, demokratičnih, kapitalističnih in komunističnih ali celo še bolj totalitarnih od naše. Čudili smo se temu globalnemu izrazu spoštovanja – ne le Tita, temveč naše države.



Titova smrt je bila eden največjih medijskih dogodkov v jugoslovanski zgodovini.

² Pogreb, ki je bil 8. maja 1980, je pritegnil številne svetovne politike, prisostvovalo je 209 delegacij iz 127 držav, štirje kralji, pet princev, 6 predsednikov parlamenta, 31 predsednikov držav, 22 predsednikov vlad in 47 zunanjih ministrov.

Država južnih Slovanov je bila čudna tvorba. Tujcem sem jo navadno predstavil takole: en sistem, dve pisavi, tri religije, štirje jeziki, pet narodov, šest republik (in dve avtonomni pokrajini), *sedem filozofira – radi jedan* (SFRJ).³ Po Titovi smrti je v državi zavladal strah. »Posle Tita Tito«⁴ je bil izraz, ki so ga izumili politiki, saj jih je zgrabila prava panika. Če smo mi, sicer slabo ozaveščeni in prijetno zapeljani v vero v socializem ali komunizem s človeškim obrazom, točili solze in začeli sanjariti o »svežem vetru«, o času, ko se bodo Kranjcem razjasnila vremena, torej o sprostitvi, morda celo o demokraciji, pa so politiki, zlasti tisti, ki niso bili vajeni misliti s svojo glavo in so se zanašali na širokopotezno odločnost kralja partije, začutili, da se jim tresejo stoli in polnijo hlače. Starejši so si oddahnili, a strah je bilo pravzaprav vse. Do takrat smo približno vedeli, kaj imamo, kaj lahko pričakujemo, pred nami pa je zazijala popolna uganka. Možno je bilo marsikaj. Problemi so se kopičili, rešitev pa ni bilo na obzorju. Geslo »Bratstvo in enotnost« je zamenjalo »Zajedništvo.«⁵

Cvijetin Mijatović⁶ je zapisal v dnevnik: »*Mi ne vemo, kaj bomo brez Tita. 40 let smo živeli z njim. In zdaj smo kar naenkrat prišli v situacijo, ko bodo vse stvari padle na naša ramena. A tudi mi smo že v letih in vprašanje je, kako naprej ...*« To je zapis šokiranega in prestrašenega politika, predsednika predsedstva SFRJ, ki se je po Titovi smrti obdržal na položaju še celo leto. Še dobro, da tega takrat nismo niti slutili. Če bi, bi nas bilo še bolj strah. K temu je potrebno dodati še stalne znotrajpartijske konflikte, ki jih je Tito znal pomiriti. Po njegovi smrti pa so izbruhnili na plan. Konflikti so se stopnjevali do razpada ZKJ januarja 1990.

³ Sedem filozofira, dela eden.

⁴ »Po Titu Tito.«

⁵ »Sožitje.«

⁶ Cvijetin Mijatović, bosansko-srbski politik in rezervni generalmajor (* 8. januar 1913, Lopari, Tuzla, † 15. november 1993, Beograd). Pravzaprav je bil drugi po vrsti, saj je takoj po Titovi smrti nekaj dni predsedoval Lazar Koliševski.

»Tito je mrtev, le da tega še ne ve,« je že nekaj let pred Titovo smrtjo cinično izjavil Koča Popović.⁷ S Titom sta bila soborca, po vojni pa je bil minister za zunanje zadeve. Nikoli mi ni bilo jasno, zakaj sta se razšla. Že od sedemdesetih let dalje Beograd ni bil dejanski center, v katerem bi živeli in se družili predstavniki jugoslovanskih narodov. Politiki so v ponedeljek prihajali vanj v službo in se ob petkih vračali domov k družinam. Razen srbskih in črnogorski narodov so imeli politiki bazo v svojih republikah.

Slovenskim politikom je postalo jasno, da boj z zvezno vlado prinaša neuspeh. Zavedali so se zgrešenosti sistema, niso pa našli učinkovitega sistema, kako se upreti. Spraševali so se, kako reševati težave s federacijo. Z maksimalno angažiranostjo ali sodelovati le toliko, kolikor je nujno, in se predvsem ukvarjati sami s sabo. Nekateri starejši politiki so zagovarjali angažiranje v federaciji (Mitja Ribičič) in tudi mlajši (Janez Zemljarič, Dušan Šinigoj, Janez Drnovšek). V osemdesetih letih je Slovenija v Beogradu imela močno ekipo. Jože Florjančič, Zvone Dragan, Stane Dolanc, Živko Pregelj, če naštejemo samo nekatere.

Politika streljanja s topovi na Beograd iz domače trdnjave je postala temeljna značilnost alternativnih gibanja in intelektualne opozicije tistega časa. Zato so politiki pazili, koga bodo poslali v Beograd. Najboljše kadre so obdržali doma. Na primer: Milan Kučan leta 1989 ni hotel kandidirati za člana zveznega predsedstva.⁸ V Beograd so potovali, če so že morali ali če se jih je politika hotela znebiti. Danes Bruselj, včeraj Beograd. Toplota nas je avstro-ogrska mentaliteta.

Pomanjkanje

A razpoke, pravi kraterji, so se pokazale kmalu. Na dan so prišla dejstva o zadolženosti v tujini, streznilo nas je spozna-

⁷ Konstantin Koča Popović, srbski književnik, pesnik, komunist, španski borec, partizan, generalpolkovnik JLA, politik, narodni heroj Jugoslavije. Izjavo pripisujejo tudi Marku Nikežiču, srbskemu politiku, odstavljen je bil leta 1972.

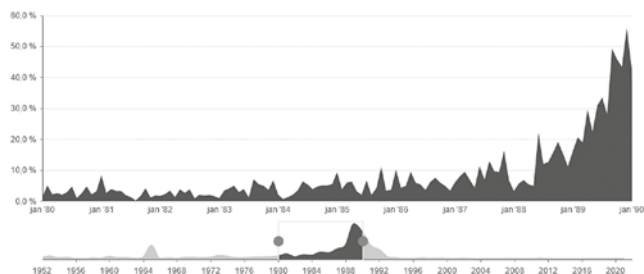
⁸ Božo Repe, *Jutri bo nov dan, Slovenci in federacija*, str. 28.

nje, da naša navidezna blaginja le ni bila tako veličastna, zgotovo ne zanesljiva. Nenadoma se je pokazalo, da so bili temelji naše »visoke razvitosti« šibki, morda celo neobstoječi. Takrat pa nas je res lahko postalo strah. Pokazale so se prve vidne razpoke zlasti pri tujih posojilih, ustvarjeni blaginji. Pod pritiskom mednarodnih bančnih ustanov je bil že dober mesec po Titovi smrti dinar razvrednoten za 30 %.⁹ Menda ni šlo drugače. Iz dneva v dan je šlo na slabše. Prišlo je do pomanjkanja osnovnih življenjskih potrebščin.

Inflacija

Stopnja inflacije v obdobju od začetka januarja 1980 do konca januarja 1990 znaša 887.518,0 %.

Inflacija skozi čas



Inflacija v Jugoslaviji v obdobju 1980–1990.

Zmanjšal se je uvoz naftnih derivatov, zato smo konec oktobra 1982 za dobro leto gorivo kupovali na bone (za vsak avto 40 litrov bencina na mesec), že od leta 1979 smo osebne avtomobile vozili po sistemu »par – nepar«, glede na registr-

⁹ V obdobju povojne Jugoslavije je bil dinar dvakrat denominiran. Leta 1965 so mu odvzeli dve ničli, vendar se ljudje niso in niso mogli navaditi na spremembo in so v pogovorih še kar uporabljali t. i. »stare dinarje«. »Jur« je bil tako vreden 10 »novih« dinarjev, »milijon« 10.000 ipd. To se je obdržalo vse do pričetka leta 1990, ko je prišlo do nove denominacije: zaradi hiperinflacije so razvrednotenemu dinarju odvzeli še štiri ničle in en »najnovejši« dinar je tako ustrezal 10.000 prejšnjim dinarjem oz. »prastaremu« »milijonu«. Takrat so izdali bankovec z največ natisnjenimi ničlami (500.000.000.000 dinarjev).

ske številke (liha ali soda številka). Vendar na Balkanu gre vse drugače kakor drugje po svetu. Pri nas doma smo imeli dva avtomobila – lahko smo se vozili vsak dan. Enkrat z enim, drugič z drugim. Pa je nekako šlo. Sploh se nismo pritoževali. Tisti, ki si niso mogli privoščiti dveh avtov, so zadnjo številko na tablici popravljali s tempera barvicami. Neupoštevanje predpisov je pripeljalo do tega, da je moral Zvezni izvršni svet sprejeti nov zakon. A tudi to ni pomagalo.

Imeli smo avtobus, predelan v čebelnjak, motorno žago, kosilnico, moped itd. Za vse to smo dobili bone.¹⁰ Ko se je naftna kriza končala, je v smeteh končal velik šop bencinskih bonov. Mar bi jih že prej prodali. Črni trg je cvetel.

Zaradi slabega finančnega stanja je primanjkovalo tudi osnovnih življenjskih potrebščin, na primer olja in kave, celo toaletnega papirja in zdravil. To je seveda dobro vplivalo na razcvet črnega trga. Spominjam se tudi prekupčevanja z devizami. Obstajale so prave, tako rekoč legalne stojnice za ilegalno trgovanje.

Inflacija

Jugoslavija je leta 1982 bankrotirala. Bilo je očitno, da ne more več odplačevati dolgov. Med letoma 1983 in 1984 so dolgove reprogramirali. Vse zaman. Na vrata so trkale tuje banke. Niti sanjalo se nam ni, da smo bili tako zadolženi. Strah se je spremenil v skrb. Bomo lačni?

Na pomoč je prišla beograjska centralna banka. Natisnila je ogromne količine denarja. Tako so se izgube nekoliko »izgubile«. A prišlo je do visoke inflacije. Denar je izgubil vso vrednost. V žepih smo imeli ničvreden papir. Če smo za štipendijo lahko danes kupili zvezek in svinčnik, smo si naslednji dan lahko privoščili samo še radirko. Tako je pač bilo. Kljub vsej nostalgiji mi gre dandanes lahko samo na grenek smeh. Mladi smo bili lahko še malce brezbrizni, kako pa so starejši prenašali to negotovost za vsakodnevno preživetje, si pa težko predsta-

¹⁰ Da bi pridobili čim več bonov, so ljudje kupovali praktično odslužene *kripe* (osebne avtomobile, traktorje, škropilnice, motorne žage, kosilnice ipd.).

vljam. Zdaj, ko imam sam družino, mi je vse skupaj celo bolj nepojmljivo, kakor je bilo mojim staršem, ko so se pač morali spopadati z vsakdanjostjo.

To je vodilo v inflacijo, ki je po učinku plazu prešla v hiperinflacijo oziroma popolno izgubo vrednosti dinarja. Naj za primer navedem, da sem takrat delal v termoelektrarni. Plačo smo dobivali 10. in 20. v mesecu. Kupoval sem nemške marke. Tako sem lahko celo privarčeval. Tečaj se je vsak dan spreminjal, tako rekoč iz ure v uro. Ljudje so na okoliških poštah dvigovali denar, kupovali marke, potem pa so jih z dobičkom prodali. To, da so na pošti imeli izgubo, ni nikogar motilo. Nekateri so se peljali v Makedonijo, vnovčili ček, šli s prvim letalom nazaj, zamenjali dinarje v marke in tako dalje. Bolj iznajdljivi so kupovali nepremičnine, saj so mnogi v tisti noriji izgubili vse.

S prijateljico Tatjano, ki je delala na »šalterju« na banki, sva imela dogovor: če potrebuje denar, si ga lahko sposodi z mojega računa. Redno si ga je sposodila konec meseca in ga v začetku naslednjega ob njeni plači vrnila. To sva počela ves čas hiperinflacije. Bili smo mladi brez obveznosti, imeli smo dobre plače. Če smo denar dobro »obračali«, smo lahko hodili v najboljše lokale na večerje in se vozili na kavo v Portorož.

Sredi osemdesetih let je postalo jasno, da je načrt gospodarske »stabilizacije« propadel. Vodstvo nikakor ni bilo sposobno preoblikovati političnega sistema. Država je bila zadolžena za več kot 20 milijard dolarjev. Kaj storiti? Poleg že omenjenih bonov za gorivo so uvedli »depozit«, tj. plačilo pologa ob prehajanju državne meje (prvi prehod 5000 din, vsak nadaljnji 2000 din). Tako naj bi preprečili odtok deviz v tujino. Večkratne prehode čez mejo smo reševali tako, da smo plačilo pologa nakazali kar na svoj račun.



*Boni za
bencin so v
80. letih
postali stal-
nica v jugo-
slovanskem
vsakdanju.*

Začeli smo doživljati redukcije električnega toka, v Sloveniji manj drastično kot v drugih republikah. Dobro se spomnim razpada elektro sistema v Jugoslaviji, ko je bila vsa »Juga« v temi, saj sem ostal v dvigalu sodišča, ko sem se peljal na sestanek.

Iz Logarske doline so preko Velenja in Dravograda vozili nakupovalni avtobusi v Labot.¹¹ Ljudje iz obmejnih krajev so imeli maloobmejne prepustnice in so lahko brez depozita odhajali nakupovat v Avstrijo. Tudi tu se je našla priložnost za bohoten črni trg. Ljudje smo pač iznajdljiva in prilagodljiva bitja.

Ura, ki nas je peljala v Evropo

Včasih ima neka malenkost močnejše posledice kakor velik tektonski premik. Da bi se začeli navajati na »srednjeevropsko življenje«, so sprejeli zakon o merjenju časa. Leta 1983 smo prvič premaknili urine kazalce. Tako smo lahko »svobodno« zadihali. Zdelo se nam je, da smo končno postali zahodnjaki. Bili smo bolj v srednji Evropi kot na Balkanu. To smo Slovenci zdaj bolj izrazito začutili. Nekateri ljudje se nikakor niso mogli privaditi na premikanje kazalcev. Spomnim se očetovega prijatelja, ki je vprašal: »A se dobimo ob petih po novi ali po stari uri?«. Saj veste; stari in novi dinarji, stara in nova ura.

Takrat se mi ni niti malo zdelo smešno, da smo varčevali tudi z novo razporeditvijo delovnega časa ob dnevni svetlobi, med 8.00 in 16.00. Tem določbam so sicer najbolj podlegli pisarniški delavci, ker jim je prijalo zjutraj malo dlje poležati, delavci, ki so delali v treh izmenah, pa se pač niso mogli ozirati na vzhajanje in zahajanje sonca.

Varčevalni in stabilizacijski ukrepi prve in edine jugoslovanske predsednice Zveznega izvršnega sveta Milke Platinic (1982–1986), predstavljeni oktobra 1982, so predvideli še zmanjšanje temperature v stanovanjskih in drugih prostorih na

¹¹ *Lavamünd.*

19 °C, tudi skrajšanje kurilne sezone,¹² zaradi varčevanja z elektriko tudi skrajšanje televizijskega programa, ugašanje reflektorjev na športnih igriščih, že omenjeni premik delovnega časa v obdobje dnevne svetlobe, omejitev maksimalne teže hlebca kruha na 80 dag in podobno. Iz dneva v dan smo se spraševali, koliko novih lukenj v pasu si bomo morali narediti, za kavbojke pa smo bili kmalu prerevni.

Toda Jugoslavija se je pripravljala na izvedbo zimskih olimpijskih iger v Sarajevu¹³ leta 1984. Šlo je za prestiž, saj je bila Jugoslavija šele druga socialistična država, v kateri so se odvijale olimpijske igre (za Moskvo leta 1980). Ne spomnim se več, kako so utemeljevali, zakaj prav Sarajevo, ko pa glavno mesto Bosne in Hercegovine razen snega praktično ni imelo primernih objektov. Večino športne in turistične infrastrukture je bilo potrebno šele zgraditi. To nalogo so dobila slovenska in hrvaška podjetja z največ tovrstnimi izkušnjami. Sarajevo je bilo v tistem času po mnenju beguncev¹⁴ zelo dober kraj za življenje. Veliko knjižnic, igrali so najboljšo glasbo, snemali so se odlični filmi. Ni bilo delitve na naše in vaše. Vse praznike so, ne glede na nacionalno pripadnost, praznovali skupaj. Življenje je bilo bogato in zapeljivo. Mogoče prav zaradi tega. Ali pa je spet šlo za »cestno afero«?

Obliž na rane, ker smo 'izviseli', je Slovincem pomenila olimpijska prisega najboljšega slovenskega smučarja Bojana Križaja v maternem jeziku ter prvo zimsko olimpijsko odličje – srebro Jureta Franka v veleslalomu. Desetletje po igrah so bili olimpijski objekti v plamenih, saj je bilo glavno mesto BiH eno največjih žarišč krvave vojne na območju nekdanje Jugoslavije. In Sarajevo se je zapisalo v svetovno zgodovino kot edino olimpijsko mesto, ki so mu uničili objekte.

¹² To je pomenilo hladne radiatorje že marca.

¹³ 8. februar – 19. februar 1984.

¹⁴ S katerimi sem delal in se družil desetletje kasneje.

Kaj pa je treba bilo skupnih jeder

Položaj je še dodatno zaostрил predlog o vsedržavnem poenotenju šolskih vsebin in učnih načrtov – t. i. »skupnih jedrih«. Partija je v 80 letih spet poskusila, da bi poenotila šolski sistem v Jugoslaviji. Prejšnji poskus je propadel v šestdesetih letih prejšnjega stoletja.

Pedagoški cilji, potrebe otrok in modernizacija šolstva so bili v ozadju. Glavna sta bila dva razloga. S skupnim izobraževanjem in vzgojo bi spet vzpostavili jugoslovanstvo, ki je bilo po mnenju jugoslovanskega (predvsem srbskega) vodstva razbito z ustavo leta 1974. Drugi pa je bil ta, da bi si Srbija lahko podredila šolstvo na Kosovu.

Šlo je za poskus uveljavljanja enotnih učnih programov za celo Jugoslavijo iz leta 1983.¹⁵ Naj navedem nekaj citatov iz gradiva o teh vsejugoslovanskih namenih: »vzgoja učencev v duhu bratstva, edinstva, sožitja (zajedništva), enakopravnosti in svobodoljubnih tradicij, skovanih v narodnoosvobodilnem boju in socialistični revoluciji narodov in narodnosti SFRJ,« »... razvijanje marksističnega pogleda na svet,« »... formiranje vsestransko razvite, ustvarjalne in samoupravno socialistično opredeljene osebnosti.«.

Dvojica legendarne zasedbe *Pesmi štirih*, Janez Menart in Ciril Zlobec, sta jeseni 1983 javno objavila kritiko šolskih jeder »Kaj pa je tebe treba bilo ... ali skupna jedra«¹⁶ in v javnosti sprožila protestni val. Janez Menart je objavil članek *Slovenec v Srboslaviji*,¹⁷ ki je sprožil burno reakcijo. Pisatelji so ocenili, da predlog izraža centralistične in unitaristične težnje in da posega v pristojnost narodov in republik. Protestirala so vsa umetniška in strokovna združenja. Slovenski politiki so bili tiho ali pa zadržani. Ali pa so mirili situacijo: »Kaj zdaj načenjate še

¹⁵ Izračun je pokazal, da bi slovenski učenci pri književnosti imeli 70 % jugoslovanskih in 30 % slovenskih vsebin.

¹⁶ Ciril Zlobec, Ljubljana, 11. 9. 1983, objavljeno v *Sodobnosti* št 10, 1983, letnik 31.

¹⁷ Skupna programska jedra in slovenstvo, *Delo*, 1. 9. 1983, str. 7–9; Menart, *Slovenec v Srboslaviji*.

JEZIČNO-UMJETNIČKO ODGOJNO-OBRAZOVNO PODRUČJE —
OSNOVNE ŠKOLE

PROGRAMSKI SADRŽAJI

Prvi razred

Književnost

Slikovnice

Izbor slikovnica sa sadržajima iz književnosti, povijesti i suvremenog života naroda i narodnosti SFRJ.

Lirika (pisci se navode abecednim redom imena)

Dragan Kulidžan: Dva zečića, dva prvaka
Narodna lirska pjesma: Uspavanka (Buji, paji, čedo materino)
Narodna lirska pjesma iz NOB-a: Zvezde
Ratko Zvrko: Majka
Stojan Tarapuza: Dečji san

Epika

Ahmet Hromadžić: Golubovo krilo
Narodna basna: Lav i miš

Drama

Milan Čečuk: Ometalo

Svjetska književnost

Basne raznih naroda: Cvrčak i mrav
Priče raznih naroda: Pjetlić, zlatni repić

Domaća lektira

Jovan Jovanović Zmaj: Pesme za decu i o deci
Oton Župančič: Ciciban (zbirka pjesama)

Skupna jedra.

to, že tako nas imajo v Beogradu za nacionaliste zaradi financ in gospodarstva.»¹⁸

Vse pogostejši in ostri napadi na Slovenijo so počasi prepričali politike, da so podprli Društvo pisateljev. Predsednik Izvršnega sveta Andrej Marinc je novembra 1983 na beograjski televiziji zagovarjal pravico vsake republike, da se sama odloča o izobraževanju in pouku literature in zgodovine. Spomnim se tudi okrogle mize na TV Beograd, na kateri je sodeloval Tone Pavček. Na vprašanje, kako so lahko Andrič, Čosić in Radičević za nas tujci, je razložil, da so vsi ustvarjalci, ki jih moramo prevesti v slovenščino, za nas tuji književniki.

Maja 1984 so jedra sprejele vse republike razen Slovenije in Kosova. ZKJ je še junija 1986 na 13. kongresu vztrajal pri skupnih jedrih. Razmere pa so bile že povsem drugačne, saj se

¹⁸ Menart, *Slovenec v Srboslaviji*, str. 109.

je v Sloveniji pripravljala 57 številka *Nove revije*,¹⁹ v Srbiji pa Memorandum SANU.²⁰

14. novembra so se v gostilni Mrak v Ljubljani sestali slovenski in srbski intelektualci. Ugotovili so, da je z obstoječo Jugoslavijo, v kateri se vsi počutimo le slabo, konec in se sprli ob vprašanju samoodločbe in osamosvojitve.²¹ Ideja o federaciji pa je dokončno izgubila osnovo. Za tisti čas je bila taka retorika značilna, a vsebina je požela veliko ugovorov, zlasti v Sloveniji. Evropa se je že kazala kot luč na koncu predora.

Lahko rečem, da je prav ta »afera« o skupnih jedrih zamajala temelje Jugoslavije, v kolikor so bili še trdno zasidrani v prostor in čas. Tega se takrat nisem zavedal, a sčasoma sem si pač ustvaril sliko tistega časa. Kritikam ustave in zvezne ureditve je sledilo nekakšno »premirje« med komunisti in opozicijsko inteligenco. Začeli smo brati nove knjige o do takrat prepovedanih temah: povojni obračuni z »notranjim sovražnikom«, pravica do samoodločbe, demokratizacija in podobno. Tema, ki je zaposlovala in hkrati delila širšo javnost, je bilo vprašanje »narodne sprave«. Leta 1984 jo je sprožila Spomenka Hribar s prispevkom v Zborniku v spomin Edvarda Kocbeka (izšel je leta 1987), v katerem je med drugim predlagala pomiritev med vojno sprtih političnih taborov in postavitev obeležja vsem med vojno padlim.

»Tovariši, gospodje, jest vam ne verjamem!«

V drugi polovici sedemdesetih let prejšnjega stoletja sem hodil na srednjo kemijsko šolo²² (TKŠ) v Rušah pri Mariboru.

¹⁹ Izšla januarja 1987.

²⁰ Memorandum SANU je dokument, ki ga je ustvarila Srbska akademija znanosti in umetnosti – SANU kot strateški program srbske inteligence. Memorandum SANU je določil smer reševanja srbskega vprašanja znotraj SFR Jugoslavije – jasno govori o možnosti razpada državne skupnosti in o tem, da se morajo Srbi na takšno situacijo odločno pripraviti. *Večernje novosti* 24. in 25. 9. 1986.

²¹ Božo Repe, *Jutri je nov dan*, str. 47.

²² Šola je bila ustanovljena leta 1947. Po načrtu bi morala obsegati 4 zgradbe, ki bi tvorile napis TITO. Zgradili so samo en del v obliki črke T.

Družboslovec med naravoslovci. Tako rekoč zablodela črna ovca, ki pa jim je prišla prav, saj sem od drugega letnika naprej vodil vso družboslovje na šoli. Od šolskega glasila do prireditiv. V življenju sem napravil precej neumnih potez, a ta je bila verjetno ena najbolj neumnih. Kljub temu imam na ta leta lepe spomine in prav tako na 12 let, ki sem jih preživel v Termoelektrarni Šoštanj.

Tako kot vsi mladi, sem tudi jaz želel spreminjati svet. Spraševal sem se, kako naj to storim. Z umetnostjo! Pisal sem poezijo in jo objavljaj v skoraj vseh slovenskih revijah. Bil sem mlad in perspektiven pesnik. Že kot srednješolec sem objavljaj in hodil na literarne večere, na katerih sem se družil s starejšimi književniki. Ustanovil sem literarni in dramski krožek na šoli. Za obveščanje pa radio in stenčas. S političnim sistemom. Dajte no, kako naj najstnik spremeni politični sistem? Opozicije ni bilo. Edino, kar je bilo na šoli, je bil marksistični krožek. Še posebej me je zanimal anarhizem, ki je bil v Jugi nekako v pol-ilegali. Leta 1995 sem diplomiral iz anarhizma. Imam pa občutek, da ga je proučeval tudi Edvard Kardelj in ustvaril samoupravni socializem.

Potem pa se je 1976. leta pojavil punk. Protiinstitucionalno gibanje z veliko energije. Miselnost, ki jo je zastopalo, je bilo predvsem upornišvo. Pomenilo je upor večinski kulturi in konvencionalnosti v družbi. Sam sem z veliko žlico zajemal to filozofijo. Lahko rečem, da sem bil prvi panker na šoli. Seveda brez »ketn in knoflc«. Mene je pank zanimal kot upornišvo, kot filozofija in seveda tudi kot glasba. Naredil sem prvo predavanje o njem in požel velik uspeh. V Mostah nisem bil,²³ se je pa s Pankrti začelo novo družbeno gibanje v Ljubljani oz. v Sloveniji. Pojavilo se je že sredi sedemdesetih let kot mladinska subkultura.

Omeniti moram še dogajanje na Poljskem in ustanovitve opozicijskega gibanja z imenom Solidarnost. Leta 1980 se je namreč pokazalo, da je v deželah realnega socializma

²³ Prvi koncert Pankrtov je bil 18. oktobra 1977 v telovadnici Moste.

možno s spontano ljudsko iniciativo (»od spodaj navzgor«) doseči določene spremembe in da lahko taka akcija pripelje do pomembnih družbenih sprememb.

Moj prvi upor proti sistemu se je zgodil konec sedemdesetih let, na koncu srednje šole. Na pedagoški konferenci sem se postavil v bran predsedniku mladinske organizacije, ki se je udeležil polnočnice. Skliceval sem se na Edvarda Kardelja in njegovo misel, da so tudi verniki del naše družbe.²⁴ In odnesel jo je brez praske.

Naslednje zadeva je bila kopanje v Tezenskem gozdu. Mislim, da je bilo to leto 1979. V tem času sem že vedel za poboje ali masacre, ki so jih naredili partizani na Teznem pri Mariboru, v Pamečah pri Slovenj Gradcu in za grobišče pod Kožljem pri Velenju. In izpoved Edvarda Kocbeka o pobojih domobrancev. Tam, kjer gre danes avtocesta proti Mariboru, so bili konec druge svetovne vojne protitankovski jarki. V njih so leta 1945 pobili in pokopali umikajočo se sovražno vojsko. Odkopal sem kosti, žico in žlico. Žal pa je naše početje nekdo prijavil policiji in tako sem ostal brez spominkov.

Prav tako sem jo brez praske odnesel v JLA, ko sem pripravil predavanje o pozitivnih stvareh stalinizma. Od takrat nisem več vodil »političke nastave,«²⁵ a to je bil tudi moj namen. Vojsko sem služil v Novem Sadu, kjer je bil v četi tudi Ivan Novak, soustanovitelj skupine Laibach. V času najhujših napadov sem jih strastno zagovarjal.

O mojem četrtem uporu in » aferi Balantič« leta 1983 pa si lahko v prejšnji številki Šaleških razgledov²⁶ preberite še

²⁴ »... da bo svoboda vernikov spoštovana, kajti religija ni nikakršna ovira za enakopravno vključevanje človeka – vernika v socialistično življenje družbe ...« Edvard Kardelj: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, ČZP Komunist, Ljubljana 1977, str. 126.

²⁵ Politični pouk je bil predmet, pri katerem se je s pomočjo različnih zgodovinskih, političnih učnih vsebin poskušalo vplivati na ideološko prepričanje posameznikov.

²⁶ Andreja Ažber, »Illegalni ponatis prepovedane pesniške zbirke Franceta Balantiča v Šaleški dolini,« V: Šaleški razgledi št.18, stran 335.

članek o *Kaabi*,²⁷ ki prav tako sodi v rubriko, imenovano »razbijanja tabujev.« Eden osrednjih dogodkov v začetku osemdesetih let, ki je vplival na razvoj civilne družbe, pa se je zgodil v Ljubljani. Leta 1981 je spodletel poskus oblastne represije nad pripadniki alternativne scene. Pri tem so pomembne tri stvari.²⁸ Prvič je bila to sposobnost protagonistov punk scene, da vsili javno razpravo o obtožbah, ki jih je skovala »milica« (policija), pri tem pa so ji pomagali tudi mediji. Tako so konflikt z represivne ravni uspeli prenesti na ideološko raven. Drug moment je bil pojav neodvisne javnosti, ki se je pojavila kot reakcija na represijo policije. Ta kritična neodvisna javnost je poleg nasilnega protimladinskega šovinizma zavračala uporabo sile za reševanje družbenih vprašanj. Tretja prelomnica pa je bilo ravnanje mladinske organizacije. Vodstvo republiške ZSMS namreč ni podprlo policijske akcije in je zahtevalo dokaze zoper obtožene in hkrati organiziralo javno razpravo, v kateri so lahko sodelovali vsi prizadeti.²⁹ Policijski konstrukt zoper alternativno sceno se je tako sesul. Že ko se je končalo moje najstništvo, je bilo moje verovanje v socializem precej načeto.

Kajuh in jaz

Ko sem začel hoditi v šolo, smo imeli spominske knjige. Prijatelje in znance smo prosili, da nam nekaj napišejo in narišejo vanje. Mislili smo, da bo to večen spomin, zato smo se zelo potrudili. Spomnim se, da mi je prijatelj, sošolec Tomaž, napisal: »V mladosti se uči, da ti ne bo potrebno v starosti pamet iskat!« Ali pa nek drug zapis: »Čeravno sem na zadnji strani, v spominu me ohrani!« Med naslovniki je bila tudi teta Lojzka, ki mi je napisala naslednji verz: »Pa je vendar sreča biti mlad, biti mlad in poln nad.«³⁰

²⁷ Maja Pan, »Kaaba v Velenju, V: Šaleški razgledi št 18, str. 371–399.

²⁸ Trtnik Aleš, *Civilna družba v osemdesetih v Sloveniji*, diplomsko delo, Ljubljana 2005, str. 16.

²⁹ Mladinski kongres v Novem mestu je leta 1982 podprl nastajajoča gibanja.

³⁰ Karel Destovnik Kajuh, *Jaz sem droben, droben list*.

In takrat sem se prvič srečal s Kajuhom. Bil sem premlad, da bi pesem razumel, nisem znal prebrati njene odrasle pisave in »pojma nisem imel«, kdo je Kajuh. A me je od takrat spremljal vse življenje. Nekaj časa sem zbiral različne izdaje Kajuhovih pesmi. Najbolj ponosen sem na tisto mamino, ki so jo pogrizle miši. Izdal jo je Tehnični odsek Okrajnega odbora OF Slovenj Gradec leta 1945. Gre za ponatis zbirke iz leta 1944, ki je izšla v poletnih mesecih pri Propagandnem odseku Glavnega poveljstva narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije.

Na vseh šolskih proslavah smo ga recitirali. Ko je *Veseli tobogan* gostoval v Velenju, smo vsi v razredu, tudi tisti malo manj pridni, hoteli nastopiti na njem. Skoraj vsi s pesmijo *Jaz sem droben list*. Zakaj prav ta pesem, ne vem. Mogoče, ker je tako preprosta in kratka. Saj se nismo imeli časa naučiti česa drugega. Nogomet, ulica in gozd so bili pomembnejši. A tudi nastop oziroma videti se na televiziji v nedeljo zjutraj, se nam je zdelo imenitno. Torej je bila ta pesem kompromis. Pa nam večinoma ni uspelo.

Joj, kako so nas posiljevali s tem Kajuhom. *Kajuh sem, Kajuh tja*. Ko si se urezal, ni pritekla kri. Ven je skočil Kajuh. Ko si pogledal v zrak. Poglej: kanja (v okolici Šoštanja jim pravijo kajuh). Nič jim ne zamerim. Bili so takšni časi. Zato se mi zdaj zdi čudno, od kod takšna evforija ob 100. obletnici rojstva. Saj bo tudi stota obletnica smrti. Kot da se pripravlja teren za poza-bo. Tako pravi en zapis: »*V raziskovalni nalogi sva ugotovila, da večina učencev naše šole ne ve prav veliko o Karlu Destovniku - Kajuhu.*«³¹

Otrokom ni zameriti. Oni se še učijo. Spoznavajo svet. Mi odrasli jim moramo biti informatorji in svetilniki. Problem je v nas samih in v družbi. Vedno se neselektivno odriva in podira staro. Staro Kajuhovo šolo, kamor sem hodil na obisk k ravnatelju Karliju Kordežu,³² so podrli. Karli Kordež je bil takrat

³¹ Peterlin, J., Nadvežnik N., Rojnik, I. *Jaz sem droben, droben list - ponovno obujanje Kajuha v Šoštanju*. Raziskovalna naloga, OŠ Karla Destovnika – Kajuha, Šoštanj, 2013.

³² Kordeš, Karel (tudi Karli) ravnatelj, pedagog (1927–1991).

predsednik Zveze kulturnih organizacij Velenje in soustanovitelj *Hotenj*. Vedno sva sedela v Kajuhovi spominski sobi. Nekoč mi je pripovedoval o dr. Donaldu Higginsu, ki je v Bariju slišal slovensko govorico, se zaljubil v slovenski jezik in prevajal Kajuha v angleški jezik. Pred seboj imam fotokopijo njegovega članka z naslovom Karel Kajuha,³³ ki se končuje s pesmijo *Tonight*.

Kajuhovo naravo kaže tudi dejstvo, da si je za psevdonom izbral družinski vzdevek, ki ga njegov ded Anton in njegovi sinovi niso marali. Vzdevek so jim dali sosedge v Skornem, ker so jim kajuhi (kanje) uničevale slamnato streho. Poleg mladosti in mišic je bilo to vse, kar so prinesli s seboj, ko so prišli v Šoštanj. Z Emilom Cesarjem, velikim poznavalcem Kajuha, sva si dopisovala in objavljaj mi je pesmi. Ko je Karli Kordeš umrl, mi je Cesar pisal in me spraševal, kako je kaj z zbirko.

Medtem ko so ljudje iz cele Slovenije pljuskali v Plevelovem jezeru, sva se z bratom s kolesi odpravila v Šoštanj na *Pot tovarštva in spominov*. Ko sem stanoval v Šoštanju,³⁴ sem Kajuha srečeval vsak dan. Mimo njegove rojstne hiše sem hodil v službo. Mimo njegovega kipa sem hodil v trgovino in na obiske. Delal in družil sem se z njegovimi sorodniki. Šel sem pogledat kip Kajuha, novo osnovno šolo, ki se je leta 2006 združila z osnovno šolo Bibe Röcka (mi smo ji v šali pravili osnovna šola Boba Rocka).³⁵

Novonastala šola se je najprej imenovala Osnovna šola Šoštanj. S tem poimenovanjem so izbrisali dva pomembna Šoštanjčana. In to v času, ko je Šoštanj že bil samostojna občina. Ko bi moral kraj tudi s pomočjo takšnih ljudi iskati svojo identiteto. Zdaj, ko imamo različne politično-ideološke poglede in razna koalicijska usklajevanja, je to dobra pot k pozabi. Pozaba vrednot, po katerih smo bili vzgajani, in vrednot, za katere smo se tudi mi borili. Govorim o univerzalnih vrednotah, ki niso povezane z družbenopolitičnim sistemom ali religijo. No, Kajuhu

³³ *The modern language review*, October 1968, Volume 63, Number 4.

³⁴ V Šoštanju sem živel od 1984 do 1991.

³⁵ Iz Stripa *ALAN FORD*; *Bob Robert Rock*, stalno zaposlen kot brezposelnež.

so vrnili šolo. Biba ima pa vsaj spomenik v spominskem parku znanih meščanov pred osnovno šolo.

Kajuh me kot pesnika ni nikoli navdihoval. Nikoli mi ni bil vzor. Njegove pesmi pa sem znal na pamet. In če bi se potrudil ..., bi mogoče še kaj spravil skupaj. Preko njega pa sem spoznal Majakovskega. Navduševalo me je njegovo razmišljanje o idealni družbi. Odkrival je bedo rudarjev in delavcev, ki jim je odvzeto dostojanstvo in pošiljanje v revščino. To sem poznal samo iz filmov. Mogoče sem jo začel spoznavati prav v njegovih pesmi. Življenje delavskega razreda v času mojega odrasčanja je bilo daleč od tistega, ki sta ga prikazala brata Lumier.³⁶ Rudarji so prihajali skozi »kapijo«³⁷ čisti in urejeni. Stanovali s(m)o v lepih in sončnih stanovanjih.

Danes spet beremo o izkoriščanju in bedi, o prekarnosti.³⁸ Beremo o socialnih stiskah. To, proti čemur se je borili Kajuh in njegovi sotrpini, se spet pojavlja. Bom končal, da mi ne bi kdo očital, da sem Jugonostalgik. Priznam, malo pa sem. Ampak pri tem gre bolj za hrepenenje po mladosti. Nisem literarni teoretik, zato bom o Kajuhu pisal bolj s stališča občutja. Ko ga danes berem trikrat starejši od njega, vidim v njem vso tisto najstniško hrepenenje po ljubezni, po spreminjanju sveta. Gorečnost in upanje, da bo novi človek vstal iz starega človeka. Tudi sam sem želel spreminjati svet. Danes lahko rečem, da so mi ga všili pod kožo, da sem ga pil z materinim mlekom. V svojih starih pesmi – osnutkih najdem tudi kakšen enak začetek.

Njegove ljubezenske pesmi primerjam z Visoko pesmijo. Rekel bi, da gre za Visoko pesem revolucije. Čeprav beseda revolucija³⁹ zadnje časa nosi čuden pomen. Pri njemu gre

³⁶ Odhod iz tovarne (*Sortie des usines Lumière*), 1895.

³⁷ Turcizem, ki pomeni: velika vhodna vrata – Vhod v podjetje. Na primer: Vhod v premogovnik.

³⁸ SSKJ: 1. nanašajoč se na negotovo, navadno slabo plačano začasno zaposlitev: prekarni delavec; prekarna zaposlitev; mladi potrebujejo redno zaposlitev, ne pa več oblik prekarnega dela in 2. zastarelo težaven, mučen: spravil ga je v prekaren položaj.

³⁹ Revolucija po SSKJ: velika, hitra sprememba na kakem področju človekovega delovanja: digitalna, informacijska revolucija;

za subtilno revolucijo, preobrazbo v novega človeka s pomočjo ljubezni do sočloveka. Ne grozi s smrtjo, poboji. Pesmi govorijo o želji po družbeni spremembi. Pesmi so bile aktualne takrat in so danes spet. Večino pesmi je napisal, preden je šel v partizane. To pomeni, da ni bil partijsko trobilo, ampak so njegove pesmi odraz takratnega časa. Časa, ko so ljudje upali na spremembo družbenega sistema. Hrepenenja po boljših časih.

Anonimnost na družbenih medijih je danes pripeljala do te točke, da je čedalje manj ljubezni in spoštovanja do sočloveka. Družba drvi nazaj v smer tistega, proti čemur se je z besedo in orožjem boril Kajuh. Izguba spomina je nevarna. Kajuha je v začetku srednje šole zamenjal Kosovel. Leta 1978 pa sem mu dodal prepovedanega Franceta Balantiča. Bral sem legalne in ilegalne izdaje. Leta 1983 sem organiziral fotokopiranje v TE Šoštanj.⁴⁰ Vsi trije so bili generacija. Vedno sem se spraševal, ali sta se France in Karel kdaj srečala. Oba v Ljubljani. Oba pesnika. In ko se je pojavila stiska v zvezi s »spravo«, sem spet začel brati Kajuha.

Impresija 1984⁴¹

Razmere v Jugoslaviji so se začele zaostrovati. Edi,⁴² predsednik neodvisne Štajerske,⁴³ je kot turistični vodnik potoval po Jugi in nam prinašal novice iz prve roke. Vse našteto je vrelo. V državi južnih Slovanov in v meni. Nisem prerok za nazaj, ampak takrat smo čutili, da se dogaja nekaj zgodovinskega. In moj odgovor je bila pesem.

Kdaj in kje je bila injicirana? Kdaj se je kot klop pri-

kulturna revolucija; tehnološka, znanstvena revolucija; revolucija v slikarstvu.

⁴⁰ Andreja Ažber »Ilegalni ponatis prepovedane pesniške zbirke Franceta Balantiča v Šaleški dolini,« V: Šaleški razgledi št. 18, str. 335.

⁴¹ Pesem je bila objavljena v *Hotenjih* številka 8/9, šele leta 1987, skupaj s partituro.

⁴² Žgeč Edi, rudarski tehnik, moj prijatelj, 1963–1989.

⁴³ Ko so se kazali zametki razpada države, smo v Vili Herberstein ustanovili odbor za samostojno Štajersko.

sesala vame? Ne vem! Spočela se je sama od sebe in zorela v tesnobi in molku. Skrita je bila dolge mesece. V duši sem jo čutil. Tako, kot čutim vsako še nerojeno pesem. Čutil sem njeno organsko prisotnost. Čutil sem jo, kako raste v meni. Čutil sem, kako se čisti, kako odpadajo nepotrebne besede in zapleti. Kako se misel bistri. In potem se je zgodilo. Če primerjam nastanek umetniškega dela z rastjo otroka v materinem telesu, je to bil porod.

Bilo je pozno ponoči. Mogoče je noč že prehajala v jutro. Pravi *film noir*. Šoštanj sredi oktobra 1984. Orwellovo leto. Z obiska sem se vračal domov. Mesto je bilo pusto in prazno. Nikjer ni bilo videti žive duše. Zdelo se mi je, kot da sem samo še jaz buden. Edini živ.

Takoj po prečkanju mostu sem se ustavil. Spogledala sva se. In vprašal sem ga, kaj misli o politični situaciji v Jugoslaviji. Nič ni rekel. Nadaljeval sem pot. In prišel je prvi verz: »*Ponoči, ko ga nihče ne vidi.*« Upočasnili sem korak in ponavljal verz. Kmalu so prišli na plano še drugi. Hodil sem proti Cankarjevi 15. Govoril sem glasno. Poslušal sem besede, njihov zven in jih postavljaj v vrsto. Iskal sem pravo melodijo. Vrstni red. Doma sem zapisal prvo verzijo pesmi. V fasciklu, v katerem hranim osnutke pesmi, so samo štiri verzije, z minimalnimi popravki. Običajno jih je več. Bila je popolna, in kot bi rekel pesnik: »... *pesem za današnjo rabo ...!*«⁴⁴

To ni bila moja prva družbenokritična pesem. V tistem času sem bil družbenopolitično angažiran. Na literarnih nastopih sem pesem vsakič prebral tako, da sem »Karel Destovnik Kajuh« prebral s srbskim naglasom (Kárel Dèstovnik Kájuh) in tako protestiral proti razmeram v državi. Jezikovnim jedrom. Nekoč pa sem se opogumil in sem mu jo šel prebrat. Postavil sem se pred njega. Pogledal levo in desno. Nikjer nikogar. Počasi in razločno sem bral:

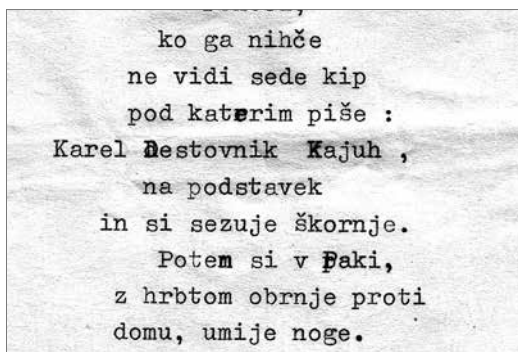
⁴⁴ Oton Župančič, *Veš, poet, svoj dolg?*

Ponoči, ko ga nihče ne vidi, sede kip,
pod katerim piše
Karel Destovnik Kajuh,
na podstavek in si sezuje škornje.

Potem si v Paki,
s hrbtom obrnjen proti domu,
umije noge.
Njegove noge in roke so čiste.

In zdelo se mi je, da mi je tokrat odgovoril:

Zdaj veter raznaša besede moje,
prisluhni natanko, da čuješ glasove:
Lepo je, veš mama, lepo je bilo živeti,
toda, za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti!



*Tipkopis
pesmi
Ponoči,
ko ga
nihče ne
vidi.*

Srečanje s Pavlom Šivicem

Ko sem našel še ustrezno obliko zapisa pesmi, sem jo poslal na pot skupaj še z drugimi pesmimi. To se je zgodilo 2. novembra 1984. Takrat je pesem postala desetnica, ki živi pri dobrih ljudeh. Eden takih je bil Pavel Šivic. Pesem ima več objav. Eno objavo je videla hči skladatelja Šivica, Monika Šivic, in jo je prinesla očetu. Prvotni naslov pesmi je bil Šoštanjna impresija 1984. Takrat sem pisal impresije.

V pismu z dne 20. 4. 1986⁴⁵ sem zapisal: »Ja, pa nekaj mi je prinesla pomlad. Ali si slišala za Pavla Šivica? Baje išče stik z menoj, ker bi rad uglasbil neke moje pesmi. To je informacija, ki sem jo dobil preko Neve.⁴⁶ Upam, da je res. Veliko bi mi to pomenilo. Šivica skoraj ne poznam. Prav zanima me, kako jih bo uglasbil.«⁴⁷

Ja, nekaj pa mi naj bi prinesla ta pomlad.
Ali si slišala za Pavla Šivica?
Baje išče stik z menoj, ker bi rad uglasbil neke moje pesmi.
To je informacija, ki sem jo dobil od Neve(tajnica ZKO-ja).
Upam, da je res. Veliko bi mi to pomenilo.

Izrez iz pisma z dne 20. 4. 1986.

Preimenoval jo je v *Kajuh* in jo poslal na festival Kurirček, kjer je bila leta 1986 nagrajena in seveda tudi objavljena v knjižici *Zapojmo veselo*. Konec leta oziroma 17. 12. 1986 sem prejel njegovo pismo s prošnjo, da bi pesem skupaj avtorsko zaščitila pri SAZAS v Beogradu, in povabil me je na obisk. Akademik Pavel Šivic je bil ena poslednjih vsestranskih glasbenih osebnosti v Sloveniji. Bil je skladatelj, vrhunski pianist, predvsem pa izjemno razgledan in duhovit intelektuallec. Takšnega vabila k sodelovanju človek ne odkloni. Ko se je pojavila priložnost, sem se odpravil na obisk. Stanoval je v Schweigerjevi hiši v stari Ljubljani. V prvem nadstropju poznobaročne hiše, znane tudi kot hiša Lili Novy, me je sprejel.

Dnevne sobe, v kateri me je sprejel, se ne spomnim čisto dobro. Opazil sem velik, čisto pravi klavir in neobaročni fotelj, na katerem je sedel. Zdelo se mi je, kot da imam pred seboj prijaznega boga. Sedel sem na manjšem fotelju. Poslušal sem ga in jedel sendvič ter pil čaj.

»Takoj, ko sem prebral pesem, sem se usedel za mizo in začel komponirati,« mi je med prvim obiskom povedal skladatelj in pianist Pavel Šivic. »Nič več ne komponiram s klavirjem.

⁴⁵ Iz pisma Zdeni Gajser, Šoštanj, 20. 4. 1986.

⁴⁶ Neva Trampuš, takrat tajnica ZKO.

⁴⁷ Šivic je uglasbil tri moje pesmi: *Kajuh*, *Moj očka* in *Ti si kot pivnica*.

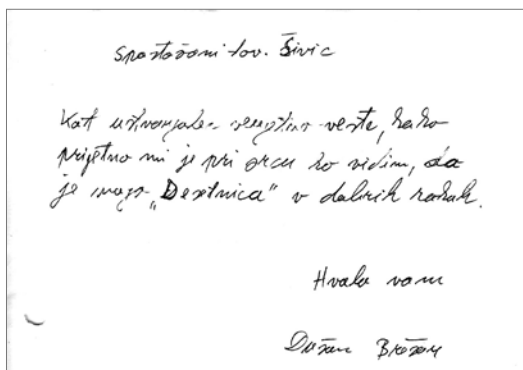


Naslovnica
knjižice
Zapojmo
veselo.

Tudi igram ga ne več. Že davno sem ga nehal igrati. Veste, ne morete osem ur igrati klavir in početi še ostalo.»

Težko je že hodil, zato so mu ponujali stanovanje v pritličju hiše. Stanovanje Lili Novy.⁴⁸ »Poklical sem radiostezista, ki je premeril stanovanje in mi odsvetoval. Lahko dobite raka, mi je rekel. Silnice in pozemni tokovi so zelo neugodni ...« Utihnil je in potem dodal: »Veste, Lili Novy je umrla za rakom.«

⁴⁸ Lili Novy (rojena Elizabeta pl. Haumeder), slovenska in nemška pesnica in prevajalka poezije.



Pismo
Dušana
Brešarja
Pavlu
Šivicu.

Pogovarjava se o njegovem ustvarjanju in sodelovanju. Naključje je hotelo, da sem spoznal tudi urednika knjižice *Zapojmo veselo*, Cirila Cvetka,⁴⁹ ki je slučajno prišel mimo. Vprašal sem, če bom dobil honorar za objavo pesmi. »Če ga boste zahtevali, vam ga bo Partizanska knjiga izplačala. Ampak veste, mi smo se mu odrekli,« je rekel Ciril Cvetko. Tudi jaz sem se mu odrekel. Šivic pa je dodal: »Tudi od najine pesmi si ne obetajte kaj denarja.«

Pesem je bila izvedena dvakrat. Prvo priredbo je za proslavo naredila Šoštanjčanka Anka Verdnik.⁵⁰ Izvedel jo je otroški pevski zbor OŠ Šmarno v Paki v okviru neke proslave. Drugič je bila izvedena 1. marca v GŠ Velenje ob Šivičevi 80-letnici. Mladinski pevski zbor je vodila Alenka Mlinšek. Zbor je vodil Ivan Marin ml. Kot asistentka je sodelovala tudi Anka.

Ko sem vstopil v prostore glasbene šole, je pritekla k meni Berta Šoba: »Joj, Dušan, kje hodiš? Šivic ves čas sprašuje po tebi!« In ko sem vstopil v polno zbornico GŠ, je dvignil roke, češ, »kje pa ste.« Izpraznili so stol poleg njega in moral sem prisesti. Tako je sedel med menoj in Ivanom Marinom ml., takratnim ravnateljem glasbene šole. Jaz, ki imam posluh kot topničar, sem bil poleg Šivica, glavne zvezde. Vsi so se hoteli

⁴⁹ Ciril Cvetko, slovenski skladatelj, dirigent, glasbeni publicist in pedagog.

⁵⁰ Zdaj Jazbec, vodi OPZ zbor RTV SLO.

Prvovrsten kulturni dogodek

V Glasbeni šoli Frana Koruna Koželjskega je bil 1. marca ob 19.30 koncert ob 80-letnici slovenskega skladatelja Pavla Šivica.

Pripravili so ga učenci in učitelji te šole, posebno obeležje pa je pripravil mladinski pevski zbor glasbene šole s premierno izvedbo glasbene slike »Kajuh« in »Balada o Šarhu.«

Prireditve je bila prav na predvečer 80. obletnice skladatelja, ki je koncertu prisostvoval in užival v izvedbi kar osmih svojih del. Osemdeset nageljnov pa je prejel tudi kot čestitko te ustanove. Ob tem je spregovoril in se pohvalno izrazil o delu te šole. Šivicova glasba je menda posebna in »baje« učenci ter študentje mnogokrat »preklinjajo« to drugačnost, ki pa se sliši kot mojstrovina, umetnost. Avtor je menil, da je preokret v komponiranju nastal

nekoč, šestdesetega leta, ko mu je njegov mentor Slavko Osterc dejal: »Ti, ne nosi mi farovških zadev.«

Ob spremljavi Antona Acmana na klavirju, so nastopili Špela Močilnik, flavta, Zalika Klemenc, flavta in Tanja Petrej na oboi. S klavirskimi skladbami so se predstavili Katja Marin, Mira Pernovšek in Jelka Veber. Glasbeno pesnitev »Kajuh«, na tekst Dušana Brešarja, so uspešno predstavili člani mladinskega zbora šole ob spremljavi solo klavirja, kontrabasa, in tolkal, ob vodstvu dirigentke Alenke Mlinšek.

Obsežnejšo in zahtevno stvaritev Pavla Šivica (na tekst J. Snoja), Balada o Šarhu, so izvedli za zaključek svečanosti kot dober obet za uspešno delo tako zbora kot šole.

Jože Miklavc

Prispevek Miklavca o izvedbi.

pogovarjati z menoj. V najavi pesmi pred izvedbo, je Marin povedal, da je pesem napisana na moj tekst in da sedim v 12. vrsti. Moral sem vstati. Sledil je aplavz in čestitke moje nekdanje razredničarke v osnovni šoli, ki me je hotela dati, kot smo takrat rekli, v pomožno šolo.

Skladatelj Pavle Šivic se je potrudil in prišel na oder sam in brez palice. Po proslavi, na zakuski v zbornici, je Pavel Šivic pritrdil Anki, da bi morala biti izvedba v hitrejšem tempu. In takšna je bila Ankina verzija z otroškim pevskim zborom Osnovne šole bratov Letonja Šmartno ob Paki.

17.XII.1986

Dragi tov.Brešnar,

za tekmovalje na Festivalu Kurirček sem si izbral vaše pesem, ki govori o Kajuhu. Develil sem ji dati kar naslov "Kajuh" in bila je kot skladba nagrajena. Prej vas za develjenje nisem mogel presiti, ker je bilo tekmovalje anonimno.

Ker pa be ta zbor prav getevo tiskan in izvajen, moram po pravilniku o avtorskih pravicah predložiti avtorski centrali v Beogradu pesnikove pismene priveljenje. Zate vas prosim, da mi pošljete priležene priveljenje in vas prisrčno vabim, da se ob priliki oglesite pri meni na domu v Ljubljani, Stari trg 11/a.

S tov.pozdravi

Pavel Šivic
Pavel Šivic

Pismo Pavla Šivica glede izbora pesmi na festivalu Kurirček.

S skladateljem Pavlem Šivicem sva se še nekajkrat srečala. Nekaj mesecev pred smrtjo sva se srečala v stari Ljubljani pred Magistratom. Povedal sem mu, da sem se preselil v Ljubljano. Vprašal me je, če še kaj pišem. Takrat mi je rekel, naj se več ukvarjam z vsebino in ne s formo. Obljubil sem mu nove pesmi in obisk. Pokopan je na ljubljanskih Žalah. Njegov grob je oddaljen od mojega bodočega počivališča kakšnih 20 metrov stran in včasih mu prižgem svečko.

Medklic

Ko sem na televiziji gledal dokumentarni film »Kajuh: za srečnejše dni«⁵¹, sem v njem pogrešal svojo pesem. Moji prijatelji in znanci, soustvarjalci takratnega kulturnega življenja, so nanjo pozabili. Na to sem jih opozoril, pa so se samo smejali. Esad Babačić, mi je rekel, da bi jo dal notri, a ga na to ni nihče

⁵¹ Režiser Slobodanom Maksimovićem in scenarist Esad Babačić, 2015.

opozoril. Tudi letos, v Kajuhovem letu, je bila moja pesem pozabljen. Eni imajo to pesem radi, drugi ne. Enim se zdi besedilo brezvezno. Drugi govorijo o njem: »*Bere se skoraj kot haiku in je odlična.*«

Poezija je verjetno najsvobodnejša oblika umetnosti, saj ni natančno določenih pravil, kot so na primer v glasbi. Moraš jo začutiti. Tudi v stavku »*Poglej, če zunaj dežuje!*« To je pa včasih težko. Za primer naj navedem, da sem junija letos (2022) skoraj na isti dan dobil dva maila, ki sta o isti pesmi podala različno mnenje. Oba moja dopisovalca sta približno enako stara, oba sta postala dr. literarnih ved v Mariboru na Filozofski fakulteti. Prvi govori, da ga motijo gostobesednost, klišejske metafore in številni odvečni motivi. Medtem ko je urednica ugledne revije za kulturo in družbo pisala, da želi pesem objaviti, in je zapisala: »... *Še danes mi, prosim, potrdite, ali ste jih medtem že kje objavili ...*« Tako gre to.

Pa se vrnimo k Jugoslaviji

Še vedno nismo vedeli, kako bomo preživeli, začelo pa je tudi dišati po sovraštvu, ki je postajalo močnejše od zapovedanega občutja »bratstva in enotnosti«. Težko nam je bilo. V Velenju smo sobivali z ljudmi iz vseh republik, ki so prišli k nam zaradi dela, zdaj pa smo začeli zaznavati vse večje razpoke med nami, razpoke v ekonomskem, kulturnem, značajskem pomenu.

V pretežno mehanično urejenem načinu življenja, ki smo ga bili vajeni do takrat, so se začela vrvati čustva. Začel sem spraševati starše, poslušati starejše, si ustvarjati novo podobo dežele, v kateri sem živel, svoje domovine. Država se je začela krčiti, začel sem jo pojmovati kot deželo znotraj meja ob Kolpi, Dravi, Soči, Muri ... Kam se izliva Sava, me ni več tako zelo zanimalo. Kako so se Srbi naučili »*piši, kao što govoriš*«, mi je postalo tuje. Nenadoma sem pozabil, da sem se učil cirilico. Vse je bilo treba na novo razmisliti. Sledila so napeta in nepredvidljiva leta.

Priloga – uglasbljena poezija

KAJUH (Dušan Brešar)

Zmerno

Pavel Šivic

pp

p po-

no- či, po- no- či, ko nih-

če ko nih- če ga ne vi- di,

174

se- de kip,

se- de kip,

pod ka- te- rie pi- se: ka- rel De-

stov- nik ka- juh, ka- rel De-

stov- nik ka- jun,

175

pp Ka- rel De- stav- nik

Ka- juh...

poco ten.

Meno

se- de na pod-sta-vek,

se- de na pod-sta-vek, si se- zu-je škor- nje,

škor-nje po-tem

škor-nje po-tem po- tem si v Pa-ki

176

s hrb- tom o- brnjen proti do- mu u-

ni- je no- ge umi- je

ro- ke, no- ge, ro- ke... nje-

gus basaa ...

go- ve no- ge in ro- ke so či- ste, nje-

accel.

177

go- ve no- ge in ro- ke so

či- ste, či- ste či- ste,

či- ste

poco ten.

Tempo I'

po- no- či,

178

no-či, *mf* ko nih-če *mf* ko nih-

če ga ne vi-di, ga ne *pocoj*

vi-di, *p* nih-

ni-če, *ten. pp* ni-če.